

Słowa kluczowe: Paweł Apostoł, Biblia, teologia, starożytność, patrystyka

Keywords: Paul the Apostle, Bible, theology, antiquity, patristics

Ks. Marek Starowieyski

Ks. Marek Starowieyski

ΠΕΡΙΚΑΘΑΡΜΑ ΕΤ ΠΕΡΙΨΗΜΑ

PRZYCZYNEK DO HISTORII EGZEGEZY PATRYSTYCZNEJ¹

1 Kor 4, 13 przysparza trudności egzegetom. Św. Paweł broniąc swego posłannictwa apostołskiego pisze do mieszkańców Koryntu: „Błogosławimy, gdy nam złorzeczą, znosimy, gdy nas prześladują, dobrym słowem odpowiadamy, gdy nas spotwarzają. Staliśmy się jakby śmieciem tego świata, odrazą dla wszystkich, aż do tej chwili” (ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι)².

W związku z tym wierszem nie spotykamy jakiś większych problemów krytycznych³. Nie jest to ponadto tekst szczególnie ważny z punktu widzenia teologicznego, biografii św. Pawła, ani historii pierwotnego chrześcijaństwa, stąd też jest stosunkowo rzadko omawiany lub cytowany, i to nie tylko przez współczesnych teologów, ale, jak zobaczymy, i przez starożytnych. Trudność tego tekstu polega na wyjaśnieniu dwóch terminów: περικαθάρμα i περίψημα, które przysparzały już niemałej trudności egzegetom starożytnym⁴.

1 Artykuł ten powstał na podstawie pracy licencjackiej pisanej w 1968 roku w Akademickim Studium Teologii Katolickiej (dziś Papieski Wydział Teologiczny) w Warszawie pod kierunkiem ks. doc. dr. hab. Kazimierza Romaniuka (dziś biskupa pomocniczego warszawskiego), któremu dziękuję za pomoc i trud. Ks. dr. R. Rumiankowi dziękuję za pomoc w ustaleniu terminologii hebrajskiej.

2 Tł. ks. K. Romaniuk, Poznań 1976, s. 379. Tekst grecki por. wydanie krytyczne E. Nestle, K. Aland, Stuttgart 1962²¹, s. 432.

3 Wariant ὡςπερὶ καθάρματα nie wpływa istotnie na treść wiersza.

4 Opracowania podstawowe: F. Hauck, περικαθάρμα, w: *Grande Lessico del NT*, fond. da G. Kittel, IV, Brescia 1968, s. 1300 n., i G. Stählin, περίψημα, tamże X, 1975, s. 79-101. Autorzy zebrali podstawowy materiał leksykograficzny, natomiast wnioski mogą być podane w wątpliwość.

Celem tego artykułu jest próba wyjaśnienia znaczenia tych dwu rzeczowników. Zbadamy więc najpierw, co znaczyły one w literaturze greckiej pozabiblijnej i pozapatrystyckiej (pod słowem literatura rozumiem całość piśmiennictwa greckiego, a więc zarówno literaturę piękną; jak i naukową, inskrypcje, papirusy), następnie w *Septuagincie* i w starożytnych przekładach *Nowego Testamentu*, w końcu w literaturze chrześcijańskiej. Zebranie tych wszystkich tekstów pozwoli na wyciągnięcie wniosków.

I jeszcze jedna uwaga wstępna: ponieważ, jak zobaczymy, jest dla nas rzeczą istotną epoka, w której działali pisarze, lub czas, w którym powstały dokumenty, podajemy przy wszystkich pisarzach przybliżoną datę ich śmierci.

1. LITERATURA GRECKA POZABIBLIJNA I POZAPATRYSTYCZNA

Obydwa interesujące nas rzeczowniki mają tę samą budowę. Przyimek περι- oznacza „wokół” albo wzmocnienie znaczenia rzeczownika⁵. Końcówka -μα oznacza wynik pewnej czynności⁶. Obydwa rzeczowniki występują stosunkowo rzadko w literaturze greckiej, stąd, by dobrze je wyjaśnić, musimy sięgnąć do częściej używanych czasowników, z których pochodzą, także w ich formie prostej, a więc bez przyimka περι-, oraz do pokrewnych rzeczowników i czasowników.

A. Biorąc pod uwagę etymologię, czasownik περικαθάίρω / περικαθαίριζω znaczy „oczyszczać wokół” lub „oczyszczać dokładnie”, rzeczownik natomiast περικαθάρμα znaczy: „wynik dokładnego oczyszczenia”, czyli „brud”, „śmieci”, „odpadki” itd. Ponieważ greckie słowo καθαίρω oznaczało zarówno oczyszczenie fizyczne, jak i religijne, obydwie te znaczenia spotykamy i w naszym wypadku.

W znaczeniu o c z y s z c z e n i e z b r u d u f i z y c z n e g o czasownik περικαθάίρω znajdujemy u Platona (†347)⁷, Arystotelesa (†322)⁸, Teofrasta (†287)⁹ i Filona Aleksandryjskiego (ok. 50 po Chr.)¹⁰. Rzeczownik περικαθάρμα w znaczeniu „brud”, „śmieci” występuje w *Lexicon Homericum* Apoloniosa Sofisty (I w. po Chr.)¹¹ oraz u Hezychiusza (V/VI w. po Chr.)¹². Dalsze znaczenia są pochodne od tego pierwotnego. Są to:

5 E. Schwytzer, *Griechische Grammatik*, II, München 1966, s. 499n.

6 Tamże 1, 1968, s. 522; P. F. M. Abel, *Grammaire du Grec Biblique*; Paris 1927, s. 110.

7 *Kritias* 120A.

8 *Historia animalium* 8, 13.

9 *Historia plantarum* IV 11, 6; IV 13, 5; IX 7, 3; *Causae plantarum* V 9, 11 (περικαθαίρισις).

10 *De plantis* 112 (2 razy), 113.

11 s. v. λύματα.

12 s. v. καρποσύρη = gnój, które to słowo znaczy περικαθαίρισις.

1. c z ł o w i e k n i e m a j ą c y ż a d n e j w a r t o ś c i (por. polskie „szumowina”). Występuje zazwyczaj w formie prostej, καθάρμα u Eupolisa (†411)¹³, Eurypidesa (†406)¹⁴, Arystofanesa (†385)¹⁵, Demostenesa (†322)¹⁶, Filona Aleksandryjskiego (ok. 50 po Chr.)¹⁷, Józefa Flawiusza († ok. 100 po Chr.)¹⁸, Diona Chryzostoma (†115)¹⁹, Plutarcha (†120)²⁰, Polluksa (II w.)²¹, Lukiana († ok. 190)²², Diogenesa Laertiosa (III/IV w.)²³. W *Słowniku* Polluksa znajdujemy obszerny zestaw synonimów dla tego rzeczownika. W formie natomiast złożonej περικαθάρμα spotykamy go w papirusie Oxy 2331 z III w. przed Chr. (najstarsze świadectwo obok *Prz* 21, 18, por. rozdział następny)²⁴ oraz u Epikteta († ok. 138 po Chr.)²⁵.

2. o b e l g a. Znaczenie związane z poprzednim. Występuje w formie prostej καθάρμα, gdyż długie περικαθάρμα nie nadaje się do wartkiego toku obrzucania obelgami. Spotykamy go u Arystofanesa (†385)²⁶, Aischinesa († ok. 330)²⁷, Demostenesa (†322)²⁸, Apoloniusza Rodyjskiego (III w. przed Chr.)²⁹, Filostrata (II/III w. po Chr.)³⁰, Athenajosa (III w.)³¹.

3. znaczenie religijne jest dość różnorodne³². Rzeczownik περικαθάρμα jest źle poświadczony w *Prawach* Platona (†347)³³, natomiast czasownik περικαθαίρω

13 Wg Stobajosa 43, 9.

14 *Hercules furens* 225; *Iphigenia Thaur.* 1316.

15 *Plutos* 454; *Acharnes* 44.

16 *Contra Meidin.* 185; 199.

17 *De virtutibus* 174.

18 *Bellum Judaicum* 4, 241.

19 7, 30.

20 *Sulla* 33, 3.

21 *Onomasticon* V 162.

22 *Dialogi mortuorum* 2, 1.

23 6, 32.

24 *The Oxyrhynchos Papyri* 22, 1954, nr 2331.

25 3, 22, 78. Podobnie Q. Curtius Rufus, *Historia Alexandri Magni Macedonis* 10, 2, 10: ‚purgamenta urbis’ i 13, 5, 8: ‚urbium purgamenta’, Por. Iosepus Flavius, odnośnik 15.

26 *Plutos* 454.

27 *Contra Ctesiphontem* 211.

28 *De corona* 128.

29 11, 275.

30 *Vita Apollonii* 1, 12.

31 15, 54.

32 Por. P. Pfister, *Katharsis*, RE Suppl. VI, 149; *Katharmos i Katharsis*, w: *Der Kleine Pauly*, 3, 1979, 164-166; Liddell-Scott, 849, s. v. καθαίρω; R. Meyer, F. Hauck, *Gran Lessico*, IV, 1255-1302.

33 Wydania J. Hermann 1906 i J. Burnetta 1937 przyjmują lekcję: περί καθάρμους.

spotykamy we fragmentach Arystotelesa (†322), u Focjusza (†895 po Chr.)³⁴ oraz u Eustacjusza z Tessaloniki (†1110 po Chr.)³⁵. Jego znaczenie magiczne potwierdza Teofrast (†287)³⁶, Dion Chryzostom (†115 po Chr.)³⁷, Flegon z Tralles (III w. po Chr.)³⁸, Hezychiusz (V/VI w.)³⁹, Focjusz (†895)⁴⁰ oraz *Księga Suda* (X w.)⁴¹ i papyrusy magiczne⁴². Od tego znaczenia przechodzimy już do ofiar krwawych ze zwierząt (z prosiaka jako καθάρσιον u Harpokrationa (I/II w. po Chr.)⁴³; w tym znaczeniu spotykamy go w scholiach do *Acharniaków*⁴⁴ i Hezychiusza (V/VI w.)⁴⁵. Stąd już krok do ofiary z człowieka (φαρμακός) składanej dla oczyszczenia społeczeństwa z brudu (w znaczeniu religijnym, μίασμα) całego społeczeństwa. W tym znaczeniu znajdziemy go w scholiach do *Plutosa i Rycerzy*⁴⁶, u Harpokrationa (I/II w.)⁴⁷, Hezychiusza (V/VI w.)⁴⁸ oraz u Focjusza (†895)⁴⁹.

Na podstawie tego, co powiedzieliśmy, można rozróżnić dwojaką linię rozwoju słów o temacie περικαθ-:

1. Znaczenie proste, odpowiadające obydwu członom *compositum*. Z czasownika oznaczającego „wokół (dokładnie) oczyścić” powstaje rzeczownik „brud”, „śmieci”, i to znaczenie zastosowano jako obelgę.

2. Wraz z przybraniem przez czasownik καθαίρω znaczenia religijnego, przyjmują je również słowa, w skład których on wchodzi. Oczyszczenie wiąże się z magią, która rozwija się od oczyszczeń cebulą i figami i innymi przedmiotami, o których uważano, że mają moc oczyszczającą, przez oczyszczenie krwią zwierzęcia, aż do oczyszczenia krwią ludzką - to ostatnie znaczenie spotykamy u póź-

34 s. V. ἐς κόρακας.

35 *In Odyss.* 5, 408.

36 *Charact.* 16.

37 48, 17.

38 *Fragmenta historicorum Graecorum* II, B, 1171.

39 s. v. καθάρμα.

40 PG 101, 733.

41 s. v. περικαθαίρων.

42 *Papyri Osloenses fasc. 1, Magical Papyri*, ed. S. Eitrem, Oslo 1925, 158 (περικαθαίρης).

43 s. v. καθάρσιον.

44 *Ad Acharn.* 44.

45 s. v. καθάρμα.

46 *Ad Plut.* 454 (κάθαρμα); *Ad Equit.* 1136; *Ad Ran.* 730.

47 s. v. φαρμακός.

48 τ. χ. φαρμακός.

49 s. v. περίφημα.

nych pisarzy okresu Cesarstwa i bizantyńskich. Słowa zawierające przyimek περι- były szczególnie często używane przy opisach oczyszczeń.

B. Pojedyncze słowo ψάω występuje stosunkowo rzadko w literaturze greckiej⁵⁰. Częściej występuje w złożeniach z κατα-, συν-, ανα-⁵¹. Περίψάω należy do takich złożzeń. Czasownik ten spotykamy dwukrotnie u Arystofanesa (†385)⁵², na inskrypcji z Delos (III w. przed Chr.)⁵³, u alchemika Zosimosa z Pannopolis (IV w. po Chr.)⁵⁴ i w *Księdze Suda*⁵⁵ w znaczeniu „dokładnie wycierać, gładzić”. Scholiaści do Arystofanesa i leksykografowie jak Księga Suda dają nam obfity zestaw synonimów do tego czasownika⁵⁶.

Znaczeniem pochodnym jest w y n i k o c z y s z c e n i a, czyli „brud”, „śmiecie”, ale w odniesieniu do osoby, dla podkreślenia jej pokory: „nic nie znaczący”, „pokorny sługa”, występuje on z genetiwem. To znaczenie spotykamy stosunkowo często w inskrypcjach⁵⁷.

Rzeczownik περίψημα spotykamy na papirusach magicznych z II w. po Chrystusie w znaczeniu „okup” oraz u Hezychiusza (V/VI)⁵⁸, Focjusza (†895 po Chr.)⁵⁹ i w *Księdze Suda* (X w.)⁶⁰ w znaczeniu „ofiara”; synonimami są: αντίψυχο, αντίλυτρον, ἀπολύτρωσις, σοτηρία .

50 Sophocles, *Trach.* 678; Hipponax 12 (Diehl); Appollonios Rhod. 3, 81.

51 κατα- Platon, *Phaedon* 896; συν- Jr 31, 48; ανα- Dioscorides 4, 64.

52 *Plutos* 730; *Equites* 909.

53 CIL 11, 2, 287.

54 Ed. M. Bertholet, *Colection des anciens alchemistes grecs*, Paris 1888, 224B.

55 s. v. κέρκος.

56 Czasowniki pochodzące od rzeczownika σπόγγος = gąbka, a więc: σπόγγίζω (*Księga Suda*, s. v. περίψεϊν, *Schol. in Plut.* 730), περισπόγγίζω (*Schol. in Plut.* 730), ἀποσπόγγίζω (*Schol. in Eq.* 909 - oznaczają „wycierać wokół”, „wycierać dokładnie”.

Czasowniki złożone z μάσσω = gnieść: ἐκμάσσω (*Księga Suda* s. v. περίψεϊν) - wymazać, wytrzeć, wycisnąć, ἀπομάσσω (*Schol. in Plut.* 730) - ocierać, oczyszczać, zgarniać, καταμάσσω (*Schol. in Eq.* 909) - obetrzeć.

ὀμαλίζω (ὀμαλος (*Schol. in Plut.* 730) - wyrównać, wygładzić.

περικαθαίρω (*Schol. in Plut.* 730) por. wyżej.

57 πατρῶν περίψημά σου Waddington 1, 566 (Nr. 2493), cf. CIL 8, 12294, Syria, Trachonitis, Zorava.

ἐγὼ περίψημα πάτρων CIG 4, 9284, Syria (chrześcijańska). aluzja do *1 Kor 4, 13b*?

ἐγὼ σου περίψημα τῆς καλῆς ψυχῆς CIL 8, 1, 1294.

η ματοῶν περίψημα σου, Monumenti antichi XXVI 1920. s. 368, Ostia.

Bene lava. Salvu lotu. Peripsuma su. CIL 5, I, 4500 Brescia. Możliwa podwójna interpretacja: twój pokorny sługa, lub: weź (su[me]) chustkę.

58 *Michigan Papyri* VIII, 1951, 473 (Karamis).

59 s. v. περίψημα.

60 s. v. περίψημα.

Wydaje się, że linia ewolucji jest tu podobna jak w wypadku rzeczownika *περικαθάρμα*. Z czasownika *περιψάω* – „oczyszczać”, powstał rzeczownik oznaczający „produkt wytarcia”, czyli „śmieci” - nie spotykamy jednak rzeczownika w tym znaczeniu, natomiast mamy przykłady użycia go dla podkreślenia ugrzecznionej i przesadnej pokory; w tym znaczeniu, jak się wydaje, był dość powszechnie stosowany. Nie znajdujemy natomiast wyjaśnienia dla znaczenia religijnego w sensie „okupu” czy „ofiary”.

Obydwa słowa występują, jak zauważyliśmy, stosunkowo dość rzadko, i to raczej w tekstach, w których dochodzi do głosu język ludowy, a więc u Arystofanesa, w papirusach i inskrypcjach, później u gramatyków. Zwracamy również uwagę na jego stosunkowo rozległy zasięg geograficzny: od Syrii aż do pł. Italii (Brescia)⁶¹.

2. „SEPTUAGINTA” I LITERATURA BIBLIJNA

Septuaginta i inne przekłady greckie *Starego Testamentu* mają dla naszych badań szczególne znaczenie, gdyż tekstem tym posługiwali się pisarze *Nowego Testamentu* oraz greccy Ojcowie Kościoła. *Septuaginta* powstała w latach 250- 150 przed Chr. Jedne księgi *Starego Testamentu* przełożono wiernie (np. Pięcioksiąg), inne mniej. Podane tu przekłady *Starego Testamentu* powstały w II i III w.: Akwila na początku II, Teodocjon - pod koniec tegoż wieku, Symmach na przełomie II/III w.

Czasownik *περικαθαρίζω* (futurum – *καθαριῶ*)⁶²:

Kpł 19, 23: *περικαθαρεῖτε* (od hbr. ‘ārēl), jego (drzewa) nieczystość; mowa o obrzezaniu.

Pp 20, 12: *περικαθαριεῖς* (w niektórych kodeksach: *περικαθειεῖς*), miasto, tekst niejasny i identyfikacja słowa hbr. wątpliwa.

Pp 30, 6: *περικαθαρειῖ*: (od hbr. mûl), serce; Aquila: *περιτεμεῖται*; obcinać, obrzezać, użyte w znaczeniu przenośnym.

Iz 6, 7: *περικαθαριεῖ* (od hbr. kāfar) grzechy, a więc odkupić, oczyścić, obrzezać swoje grzechy.

Por. także *Iz* 58, 6 Teodocjon.

Czasownik *περικαθαίρω*:

61 Znaczenie niepewne: *Vita Aesopi* I 35, cyt. za Liddell-Scott, *Suppl.* 120, s. v. *περίψημα*. Dodajmy tu jeszcze słowo *περίψηφος* występujące w *Schol. in Plut.* 237, u Hezychiusza s. v. *ρόπαρος* i w *Księdze Suda* s. v. *λογισσαί*, znaczące skąpiec.

62 Czasowniki *περικαθαίρω* i *περικαθαρίζω* są równoznaczne, Lampe 682; Hauck, *Gran Lessico*, s. 1256.

Pp 18, 10: περικαθαίρων (od hbr. ‘ābar) syna, oddać innemu bogu (por. *Kpł 18, 21, Jr 32, 35*). Chodzi tu o fenicki ryt składania ofiar z dzieci. *Vulgata* tłumaczy przez *lustrum*.

Joz 5, 4: περιεκάθαρεν (od hbr. mûl, por. wyżej *Pp 30, 6*) synów Izraelskich. *4 Machabejska* (apokryf) 1, 29 περικαθαίρων myśli.

Rzeczownik κάθαμα:

Pp 29, 16 (od hbr. gillûl), mowa o bożku; *Septuaginta* τὰ εἰδωλα, Aquila κάθαματα. *Vulgata* przekłada „sordes id est idola”.

Ez 6, 4: jak wyżej - *Septuaginta* εἰδωλα, Aquila κάθαμα.

Rzeczownik περικάθαμα:

Prz 21, 18: κάθαμα δὲ δικαίου ἄνομος (od hbr. kofer), okup; Aquila, Symmach i Teodocjon: ἐξίλασμα - okup, ofiara przebłagalna. Tekst ten wyjaśniają *Pp 11, 8* i *Iz 43, 3* - niesprawiedliwy stanowi okup za sprawiedliwego.

Rzeczownik περίψημα:

Tb 5, 19: περίψημα τοῦ παιδίου ἡμῶν γενοίτο - chodzi o okup za dziecko.

Jr 22, 28 Symmach περίψημα φαύλου καὶ ἀποβλήτου ὁ ἄνθρωπος; (od hbr. ‘eseb): „purgamentum sive quisquiliae viles atque proiectae” Hieronim, CChL 74, 212.

Zbierając to, co zostało powiedziane, stwierdzamy, że w *Septuagintie* i innych przekładach greckich *Starego Testamentu* słowa o temacie περι | καθ posiadały następujące znaczenia:

1. Oczyszczenie rytualne (*Pp 20, 12*);
2. Oczyszczenie w sensie dosłownym (*Joz 5, 4*) i przenośnym (*Kpł 19, 23; Iz 5, 6; 4 Machabejska 1, 29* [apokryf]);
3. Oczyszczenie przez pogańskie sztuki magiczne (*Pp 18, 10*);
4. Obrzydliwość, bożki pogańskie (*Pp 29, 16*);
5. Okup? (*Prz 21, 18*). Jak z tego widać, treść ta została ubogacona w stosunku do literatury pogańskiej.

Natomiast rzeczownik περίψημα występuje w dwu znaczeniach znanych już spoza *Septuaginty*:

1. Okup (*Prz 21, 18*);
2. Określenie człowieka podłego (*Jr 22, 28* Symmach).

Starożytne przekłady łacińskie *Listu św. Pawła do Koryntian* przekładają słowo περικάθαμα jako „purgamentum”, z wyjątkiem św. Ambrożego, który jest świadkiem wersji „lustramentum”, co bynajmniej nie zmienia treści, natomiast

rzeczownik περίψημα pozostaje nietłumaczony, ale transliterowany jako peripsema (lub z inną ortografią, patrz niżej): oznacza to, że autorzy przekładu słowa tego już nie rozumieli. *Wulgata* natomiast tłumaczy ten wiersz: „Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc”. Ten przekład potwierdza wniosek o niezrozumieniu tego słowa w czasach św. Hieronima.

Pozostaje sprawdzenie tego wiersza w starożytnych przekładach na języki wschodnie. To jednak muszą zrobić fachowi orientaliści.

3. PISARZE PATRYSTYCZNI WSCHODU I WCZESNOBIZANTYŃSCY

1 Kor 4, 13b jest stosunkowo rzadko cytowany w literaturze patrystycznej i wczesnobizantyńskiej.

Jest on przytoczony dwukrotnie w związku z opisem cierpień sprawiedliwego zawartym w *Państwie* Platona: „Będzie biczowany, torturowany, więziony i oczymu wypalą, a w końcu wszelkie zło wycierpiawszy, zostanie na pal wbity”⁶³. W tym kontekście cytuje go Klemens Aleksandryjski (†ok. 212), porównując cierpienia św. Pawła do cierpień sprawiedliwego⁶⁴. Natomiast Euzebiusz z Cezarei (†339) zestawia razem cierpienia sprawiedliwego, apostołów i proroków w Izraelu⁶⁵. Ponieważ obydwa teksty mówią o cierpieniu, sens wiersza połączono raczej z bólem niż z pogardą.

Trzykrotnie tekst ten spotykamy u Orygenesza (†254). Nawiązując do śmierci męczeńskiej widzi trzy stopnie ofiary życia: królowie pogańscy, męczennicy i apostołowie i nieporównywalna w niczym ofiara Jezusa Chrystusa⁶⁶. W tymże *Komentarzu do Ewangelii św. Jana*, nawiązując do J 18, 15 („Jest dla nas korzystniej, aby jeden człowiek umarł za naród”), stwierdza, że Chrystus wziął na siebie wszystkie grzechy świata i stał się bardziej niż apostołowie περικάθαρμα i περίψημα⁶⁷. W końcu w swym *Komentarzu do Księgi Hioba* stwierdza, że dowodem wielkości człowieka jest znosić obelgi, i w tym kontekście cytuje nasz fragment, zmieniając jednak περικάθαρμα tekstu Pawłowego na κάθαρμα⁶⁸.

63 361E-362A, tł. W. Witwicki, Warszawa 1958, s. 90.

64 *Stromata* 4, 7, PG 8, 1262.

65 *Praeparatio Evangelica* 12, 10, 6, SCh 307, 66-68. Cf. E. des Places, *Un theme platonicien dans la tradition patristique: le juste crucifie* (Platon, *Republique* 361 E -362A), *Studia Patristica* IX 1966, s. 30-40.

66 *Commentarius in Ioannem*, 6, 55, 284, SCh 157, 344.

67 *Tamże* 28, 14, PG 14, 721.

68 PG 17, 69. Cf. *Clavis Patrum Graecorum* 1, 1424.

Św. Cyryl Aleksandryjski (†444) interpretuje ten tekst na sposób moralny: widzi w nim przykład długomyślności (*longanimitas*)⁶⁹.

Według gruzińskiego *Lekcjonarza Kościoła Jerozolimskiego* tekst ten był czytany w Jerozolimie podczas liturgii na dzień świętych Apostołów⁷⁰.

W końcu syryjski pisarz VII w. Martyrius (Sadhama) uważa, że tekst św. Pawła wskazuje na to, że żyjemy w bezwzględnym ubóstwie jako pielgrzymujący cudzoziemcy na ziemi, stąd też jesteśmy powszechnie pogardzani⁷¹.

Istnieje kilka k o m e n t a r z y do listów św. Pawła, w których znajdujemy dłuższe czy krótsze wyjaśnienie tego wiersza.

Św. Jan Chryzostom (†407) interpretuje ten tekst w znaczeniu moralnym, nie przykładając się do wyjaśnienia poszczególnych słów. Jesteśmy śmieciem (*περικάθαρμα*) nie miasta, ale całego świata, i jak Chrystus stawia po środku krzyż swój, aby ludzi pociągnąć do siebie, tak Paweł stawia po środku swoje cierpienie (*τά πάθη*) za nich. *Περίψημα* to ciężkie uderzenie (*ὑτονον τήν πληγήν*), nie wyjaśnia słowa, tylko dodaje, że składa wielkie dzięki⁷². W katenach znajdujemy fragment, że druga część wiersza znaczy, iż staliśmy się głupcami (*μωροί*) dla Chrystusa⁷³.

Sewerian z Gabala († po 408) mnoży synonimy dla *περικάθαρμα*, a więc *ἀποφήματα*, *ἀποσαρώματα*, *κόπρος*, *ἀποκάθαρμα* mówiąc, że oznaczają one ludzi pogardzanych i znoszących poddaństwo dla Chrystusa. Natomiast *περίψημα* znaczy chusteczka (*σάβανον*) służąca do wycierania brudu⁷⁴.

Teodor z Mopsuestii (†428) wyjaśnia tylko słowo *περίψημα*; jest ono użyte metaforycznie. Oznacza resztki jedzenia, wyrzucone pozostałości⁷⁵.

Teodoret z Cyru (†460) wyjaśnia ten wiersz w taki sposób, że nie różnimy się w niczym od tego, co wyrzuca się z domów jako odpadki, a więc od jarzyn, obierków lub innych tego rodzaju rzeczy i dlatego wielu uważa nas za podłych i nic nie znaczących. Jeśli zaś chodzi o słowo *περίψημα*, to jak się wydaje, Teodoret go nie rozumie i tłumaczy je słowami Jana Chryzostoma „składam wielkie dzięki”⁷⁶.

69 S. Cyrilli *Commentarii in Lucam*, CSCO 110/Syri 70, s. 112.

70 CSCO 204/Ib 13, s. 1457.

71 *Le livre de la perfection*, 2, 22, CSCO 252/Syri 110, s. 58.

72 PG 61, 108.

73 *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum*, ed. J. A. Cramer, 5, *In Epistulas S. Pauli ad Corinthios*, Oxonii 1844 (Hildesheim 1967), s. 83.

74 K. Stab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche*, Münster 1933, s. 241, Cramer 86.

75 Tamże 177 = Cramer 83.

76 PG 82, 257.

Jan Damasceński (†749) nie wyjaśnia poszczególnych słów, mówi tylko o sytuacji ludzi prześladowanych i cierpiących z radością⁷⁷.

Komentarz zachowany pod imieniem Ekumeniusza nie jest dziełem ani Ekumeniusza retora (VI w.), ani Ekumeniusza biskupa Trikki (IV w.), ale jest dziełem anonima z VIII w. Słowo περικάθαυμα wyjaśnia on ἀκαθάρια, ὡς ἄτιμοι καὶ φευκτοί. Można za nie użyć innych słów, jak ἀποσαρώματα ἡγοῦν σκύβαλα, co również powszechnie nazywa się ἀποφιλοκαλήματα, bo wszyscy nas znieważają. Rzeczownika περίψημα używa, jakby mówił „Chwała Bogu”. Znaczy on również, podobnie jak u Seweriana σάβανον, to jest chusteczka, którą się ociera pot spracowanego⁷⁸.

Teofilakt, biskup Bułgarów (†1138) podaje szereg synonimów obydwu słów. Περικάθαυμα znaczy więc ἀποσπογγίσμα. Περίψημα natomiast pochodzi od περιψᾶν, czyli περισπογγίζειν. Są godni odrzucenia, ponieważ chrześcijanin musi walczyć do końca⁷⁹.

Na osobne miejsce wśród komentarzy zasługuje kwestia 133 patriarchy, Focjusza (†895), w której odpowiada on na pytanie, co Apostoł rozumie przez słowo περίψημα; temat ten podejmie w swym *Słowniku*. Słowo περίψημα, wedle Focjusza, w znaczeniu prostym oznacza odpadki i to, co jest deptane, lepiej jednak jest używać go w znaczeniu ofiara (ἀπολύτρωσις, ἱερεῖον), i dalej wymienia inne synonimy: θύμα, καθάρσιον, σωτηρία. W starożytności bowiem, wobec gniewu bóstwa wybierano człowieka lub on sam się ofiarowywał (προσθύεσθαι) za wszystkich. Lud się zbierał, dotykał go i mówił: περίψημα, ἡμῶν γενοῦ. W *Słowniku* uzupełnia swoje wiadomości: w ofierze corocznej wrzucano młodzieńca do morza; on bowiem miał się stać σωτηρία. Patriarcha dodaje jeszcze uwagę: Paweł cierpiał i znosił wielkie nieszczęścia, stał się więc ofiarą za wszystkich. Podobnie słowo περικάθαυμα można odnieść do wyrzutka βδελυγμένον, φευκτόν), lepiej jednak pasuje do ofiary (καθαρσία, ἱλαστήρια, θύματα). Można jednak używać obydwu wyrażień⁸⁰.

Ze *Słownika* Focjusza zaczerpnął prawdopodobnie wiadomości autor Księgi Suda (X w.)⁸¹.

W końcu zajmiemy się słowami o temacie περικαθ- i περρη- użytymi n i e z a l e ż n i e od cytatu św. Pawła. Najpierw więc omówimy słowa o temacie περικαθ-.

77 PG 95, 604.

78 PG 118, 692.

79 PG 124, 616.

80 PG 101, 732n.

81 s. v. περίψημα.

Czasownik *περικαθαίρω* spotykamy w *Didache* i w tekstach do niej zbliżonych, a więc w *Konstytucjach Apostolskich* oraz *Ordo Ecclesiasticus Apostolorum*⁸²: Jest on użyty w formie imiesłowowej dla określenia „czarownika” (łac. *delustrator*). Dziełko pseudo-Atanazego, *Syntagma doctrinae ad monachos*, zakazując mnichom udziału w czarach i wróżbach, używa tego samego czasownika⁸³. Podobne znaczenie ma on u Klemensa Aleksandryjskiego (†212) - określa on „oczyszczenia”⁸⁴. W związku z oczyszczeniami używa go również egzegeta Prokop z Gazy (VI w.)⁸⁵. Natomiast w znaczeniu „oczyszczania od grzechu” występuje w homilii pseudo-Metodego *O Symeonie i Annie*⁸⁶.

W końcu u Jana Moschosa (VII w.) występuje w znaczeniu materialnym, gdy mowa jest o oczyszczeniu rany⁸⁷.

Słowa o temacie *περικαθ-* są używane stosunkowo rzadko w literaturze chrześcijańskiej unikającej wszystkiego, co mogłoby w jakikolwiek sposób mieć do czynienia z kultem pogańskim, magią lub czarami.

Częściej natomiast występują słowa o temacie *περρω-*; ponieważ są to teksty ważne, wypadnie się nad nimi dłużej zatrzymać.

Rzeczownik *περίψημα* spotykamy dwukrotnie u św. Ignacego Antiocheńskiego (†ok. 107) w jego *Liście do Efezjan* (8, 1: 18, 1)⁸⁸. Świadczy to o tym, że jest bliskie św. Pawłowi zarówno czasowo (św. Ignacy zginął niecałe 50 lat po śmierci św. Pawła) i przestrzennie (był biskupem Antiochii, pisał do Efezjan).

Ef 8, 1: *περίψημα ὑμῶν καὶ ἀγνίζομα ὑπὲρ ὑμῶν Ἐφεσίων*. Można tu przyjąć dwa tłumaczenia na podstawie tego, co wyżej powiedziano: „Ja, najniższy spośród was, poświęcam się za was, Efezjanie” - przyjmując sens najczęstszy słowa *περίψημα*, oraz: „Ja, ofiara za was, i dlatego poświęcam się za was, Efezjanie”. Większość najnowszych tłumaczy (angielski, francuski, hiszpański), T. Zahn i O. Stählin przyjęli przekład drugi, powołując się na Focjusza oraz na bliskość

82 P. Audet, *La Didache*, Paris 1958, 307. Cf. W. L. Knox, *ΠΕΡΙΚΑΘΑΙΡΩΝ*, *JThStL* 1939, s. 146-149; *Constitutiones Apostolorum* 7, 6, 2, 11; *Ordo Ecclesiasticus Apostolorum*, TU 2, 2, 229.

83 2, PG 28, 837B.

84 *Stromata* 7, 4, PG 9, 433B.

85 *Commentarii in Deuteronomium* 14, I; PG 87, 909D.

86 *De Simeone et Anna* 7, PG 18, 365.

87 *Pratum* 107, 2968A.

88 Listy św. Ignacego cytuję wg wyd. T. Camelot w *SCh* 10, 1969.

słowa ἀγνίζομαι, które w stronie biernej znaczy „poświęcam się”⁸⁹, natomiast dawniejsze przekłady i Kraft przyjmują znaczenie pierwsze; polska tłumaczka przyjęła je w tym miejscu⁹⁰. Czy ta interpretacja jest konieczna? Wydaje się, że nie, gdyż:

- należałoby udowodnić, że spójnik καί ma tu znaczenie wyjaśniające, a nie łączące;

- o swej męce mówi Ignacy zazwyczaj zwrotami jednoczłonowymi (np. *Ef* 21, 1, *Sm* 10, 2; *Pol* 2, 3; 6, 1 itd.), a nie sui generis hendyadis, jaki tu musiałby w takim wypadku występować przyjmując sens ofiarny;

- dla określenia ofiary używa Ignacy zazwyczaj terminu ἀντίψυχον (*Ef* 21, 1; *Sm* 10, 2; *Pol* 2, 3; 6, 1 itd.);

- obok chęci ofiary podkreśla Ignacy również swe uniżenie wobec Kościoła w Efezie, od którego otrzymał wiele łask (*Ef* 1, 2; 2, 1; 3, 1; 20, 1) w *Liście do Rzymian* nazywa się ἔσχατος; (Rz 9, 2).

Wydaje się więc, że raczej należałoby wyjaśniać powyższy tekst, uciekając się do kontekstu bliższego, z samych listów, niż do dalszego, to jest do świadectw późnych. Przyjmujemy więc przekład pierwszy, uważając drugi za komplikowanie i teologizowanie prostego zdania.

Ef 18, 1: περίψημα τὸ ἐμὸν πλεῦμα τοῦ σταυροῦ ὃ ἐστὶν σκάνδαλον τοῖς ἀπιστοῦσιν. Podobnie i tu są możliwe dwa przekłady: „Mój duch jest pokornym sługą krzyża” itd. lub „Mój duch jest ofiarą krzyża” itd. I tu również przyjmuję przekład pierwszy.

Dwukrotnie użyto słowa περίψημα w *Liście Barnaby* (4, 9 i 6, 5)⁹¹ powstałym około 30 lat po *Liście do Efezjan*, prawdopodobnie w środowisku syro-palestyńskim lub, może, aleksandryjskim. Jest tu wyraźne znaczenie głębokiej pokory, co potwierdzałoby naszą interpretację świadectwa św. Ignacego, i szukanie w nim sensu ofiarnego przez Stählina wydaje się dość sztuczne⁹².

Euzebiusz z Cezarei (†339) przytacza list Dionizego Aleksandryjskiego (†264), w którym czytamy: καὶ πολλοὶ νοσοκομήσαντες καὶ ρώσαντες ἑτέρον, ἐτελύτησαν αὐτοὶ τὸν ἐκεῖνον θάνατον εἰς ἑαυτούς μεταστησάμενοι καὶ τὸ δημῶδες ῥῆμα μόνης ἀεί δοκοῦν φιλοφροσύνης ἔχουσιν, ἔργῳ δὲ τότε πληροῦντες, ἀπίοντες αὐτῶν

89 Tłumaczenie francuskie w. w.; hiszpańskie: *Padres Apostólicos*, ed. D. Ruiz Bueno, Madrid 1974; angielskie: *The Apostolic Fathers*, ed. K. Lake, London 1970; O. Stählin, *Grande Lessico*, s. 99-101; T. Zahn, *Ignaz von Antiochien*, Gotha 1873, s. 241.

90 A. Świderkówna, *Pierwsi świadkowie*, Kraków 1988, s. 136. Wiersz 18, 1 tłumaczy jako ofiara. H. Kraft, *Clavis Patrum Apostolicorum*, München 1963, s. 352; Unrat, Schmutz.

91 Wydaniu *Listu Barnaby* SCh 172, 1971.

92 Stählin, *o. c.*, s. 102.

περίψημα⁹³. Rufin tłumaczy ten tekst, a raczej parafrazuje pomijając ważny zwrot: znane powszechnie (δημῶδες) słowo, które uchodziło za proste wyrażenie uprzejmości; odnosi natomiast interesujące nas słowa do listu św. Pawła, nadając im przy tym sens ofiarny: „alienas in se mortes haud segniter transferebant et effecti sunt, ut dicit Apostoli sermo, περίψημα”. Rufin zostawia słowo περίψημα po grecku, niektóre rękopisy je transliterują, z czego można wyciągnąć wnioski, że go nie rozumiał⁹⁴. Dodajmy, że Dionizy był uczniem Orygenesesa. Jeśli jednak weźmiemy tekst Dionizego, to nie odwołuje się on do św. Pawła, ponieważ określa on słowo περίψημα jako powszechnie znany zwrot grzecznościowy (δημῶδες ῥήμα μόνης ἀεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης), który oni wypełniali czynem, a więc, mimo pozorów, nie związany z pojęciem ofiary. I mimo że w poprzednim zdaniu jest mowa o ofierze (θάνατον εἰς ἑαυτούς μεταστησάμενοι), wydaje się, że trudno jest przyjąć sens ofiarny w naszym zdaniu.

Słowo περίψημα dla oznaczenia grzeczności i pokory spotykamy w literaturze monastycznej, a więc w wypowiedzi abba Natana w *Historia Lausiaca Palladiosa* (†425)⁹⁵, w Gerontikon (abbas Nil)⁹⁶ czy u Antiocha Mnicha (VII w.)⁹⁷. Po tej linii pójdzie wypowiedź św. Efrema(?): ἀγάπην... πάντων περίψημα γίνεται⁹⁸.

4. PISARZE PATRYSTYCZNI I WCZESNOŚREDNIOWIECZNI ŁACIŃSCY

1 Kor 4, 13 jest stosunkowo rzadko cytowany u pisarzy łacińskich epoki patrystycznej i wczesnego średniowiecza.

Cytuje go raz Tertulian (†222) jako przykład pokory⁹⁹, dwa razy spotykamy go u św. Ambrożego (†397) jako przykład oderwania się od świata oraz w znaczeniu moralnym - pokazuje, jakie owoce przynosi to polecenie¹⁰⁰. Św. Augustyn (†430) odnosi ten wiersz do przezwisk (*opprobria*) okresu prześladowań¹⁰¹. Św. Paulin z Noli (†431) pociesza swego brata Apra przypominając, że Chrystus od początku cierpił poniżenie w swoich wiernych, i cytuje, bez podania autora,

93 7, 22, SCh 41, 1955, 198.

94 7, 22, 7, GCS 9, 2, 681.

95 PG 34, 1042.

96 PG 65, 305.

97 *Homilia* 68, PG 89, 1633. Cf. *Clavis Patrum Graecorum* 7892.

98 J. S. Assemani, *Ephrem Syrus, Opera omnia*, I, Romae 1732, 3F, cytuję za Lampe 1078.

99 *De pudicitia* 14, 6, CChL 2, 1307.

100 *In Ps. David CXVII*, CSEL 62, 153; *De poenitentia* 2, i, 3, CSEL 73, 164n. Cf. R. W. Munley, *The New Testament Text of St. Ambrose*, Cambridge 1959.

101 *Enarrationes in Psalmos* 82, 2, 12, CChL 39, 1242; *Liber qui appellatur speculum*, CSEL 12, 210.

fragment *Homilii Paschalnej* Melitona z Sardes?¹⁰². W literaturze średniowiecznej księga katarów *Liber de duobus principiis* (XIII w.)¹⁰³ wiąże ten wiersz z prześladowaniami uczniów. Rupert z Deutz (Tuitiensis) (†1129) cytuje *Wj* 23, 28, gdzie jest mowa o szerszeniach wysłanych przeciw ludom Kanaanu: stwierdza, że zwyciężają te z gnoju zrodzone owady¹⁰⁴.

Linie moralizatorską podejmują łacīńscy k o m e n t a t o r z y listów św. Pawła dodając uwagi leksykograficzne. Postawa taka, moralizatorsko-leksykograficzna, jest przykładem przeniesienia na grunt zachodni zasad szkoły antiocheńskiej.

Ambrozjaster (IV w.), jeden z najlepszych łacīńskich komentatorów do listów św. Pawła, tłumaczy ten wiersz w sensie poniżenia i pokory¹⁰⁵.

Jan Diakon (†559) parafrazujący komentarz Pelagiusza (IV/V w.) tłumaczy słowo „purgamentum” przez „sprawiedliwy jest nieczysty pośrodku złych”, a „peripsema” - „pokorni i poddani”¹⁰⁶.

Kasjodor (†580) również opierając się na komentarzu Pelagiusza, powtarza dokładnie zdanie cytowane u Jana dodając uwagę, że „peripsema” znaczy „mappula” – chusteczka¹⁰⁷.

Seduliusz Szkot (IX w.) raczej nawiązuje do tekstu Pelagiusza niż do późniejszych jego przeróbek, dorzuca do podanego tekstu glosę leksykograficzną: „peripsema” znaczy „najpokorniejsi” lub „wynik wydrapania lub wypiłowania jakiejś rzeczy”¹⁰⁸.

Komentarz zachowany pod imieniem Haymona z Halberstad (†853) objaśnia słowo „peripsema”, podkreślając pokorę (*despectissimi, vilissimi*) i rozwija: „słowo to oznacza wynik wydrapania metalu, obierki owocu lub śmieci z domu”¹⁰⁹.

Atto z Vercelli (†950) słowu „purgamentum” przypisuje znaczenie moralne: „nie sprzeciwiając się staliśmy się kimś pogardzanym i podłym”; „peripsema” natomiast tłumaczy jako „coś obszarpanego, wydrapanego” lub jako „śmieci”¹¹⁰.

102 *Epistula* 38, CSEL 29, i, 336n.

103 *Liber de duobus principiis* 70, SCh 198, 438.

104 *De Sancta Trinitate*, CChMed 21, 1, 734.

105 CSEL 81, 2.

106 PL 30, 728. Cf. *Clavis Patrum Latinorum* 952.

107 PL 68, 516. Cf. *ibidem* 902.

108 PL 103, 136.

109 PL 117, 534. Cf. DThC 6, 2068.

110 PL 134, 330.

Glossa ordinaria, prawdopodobnie dzieło Anzelma z Laon (†1117) wraca do znaczenia moralnego słowa „purgamentum” „przez to stajemy się roztropni i silni”¹¹¹.

Wedle mnicha z Déols, Herweusa (†1149) występuje tu słowo „purgamentum”, bo świat przez nich jest zbrudzony i po odrzuceniu ich zostanie oczyszczony - takie jest zdanie bezbożnych. „Peripsema” oznacza - „niepotrzebni”, „niepożyteczni”, a odrzucenie skórki od jabłka czyni je słodszy. Następnie wylicza szereg odpadków metalu, jabłka, drzewa¹¹².

W końcu komentarz Piotra Lombarda (†1160) niewiele wnosi nowego do powyższych danych. Jeśli chodzi o słowo „peripsema”, podając wyżej wymienione znaczenia dodaje uwagę, że przez to wszystko stajemy się roztropni i silni dla Chrystusa, choć ludzie widzą nas inaczej¹¹³.

Jak widzimy z powyższych danych, słowo περικαθάρμα tłumaczone jest na ogół przez dobrze zrozumiałe słowo łacińskie „purgamentum” i nie budzi szczególnego zainteresowania, a raczej służy do snucia moralno-ascetycznych dywagacji. Natomiast obco brzmiące słowo περίψημα wymagało wyjaśnienia. Słowo to, transliterowane, zrobiło pewną karierę w języku łacińskim przez swój egzotyzm.

Jest ono również używane w łacinie b e z n a w i ą z y w a n i a do tekstu św. Pawła. Aldhelm mówi o porzuceniu powabów świata jako „quisquiliarum peripsema”¹¹⁴.

Podobnie jak w języku greckim jest ono używane dla podkreślenia pokory i poniżenia. W tym znaczeniu używa go Paschazjusz Radbert (†865) nazywając siebie „peripsema omnium”¹¹⁵, a Odillon z Cluny (†1049) „pauperum peripsemat”¹¹⁶. W podobnym znaczeniu znajdujemy to słowo w *Sakramentarzu Gregoriańskim*¹¹⁷.

Mnich Bernard, cytowany przez du Cange’a, używa tego słowa dla oznaczenia śmieci zebranych z klasztoru i wyrzuconych przed drzwi¹¹⁸. Inna glosa, tamże cytowana, mówi o odpadach pszenicy¹¹⁹. Św. Bonifacy, arcybiskup Moguncji (†754), używa tego słowa dla oznaczenia jakiegoś rodzaju obuwia czy też jego części, a w glosach do Izydora znaczy - śródstopie¹²⁰.

111 PL 114, 526.

112 PL 181, 854.

113 PL 191, 1569.

114 *De virginitate* 10, PL 89, 110.

115 *De corpore et sanguine Domini, prologus ad Carolurn*, CChMed 16, 8; *Epistula ad Fredungardum*, ibidem 145.

116 *Vita Adalheidae* PL 142, 969.

117 789, PL 78, 226.

118 Du Cange, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, vol. V, Parisiis 1845, s. 206.

119 *Ibidem*.

120 A. Blaise, *Dictionnaire Latin Francais des auteurs chretiens*, Turnhout 1954, s. 612.

Rzeczownik ten w łacinie przyjmuje różne formy gramatyczne: „peripsema,-atis (n)”, „peripsema (f)”, „peripsema (nieodm.)”. Istnieje także pochodny czasownik: „peripsere” - doprowadzić do niczego. Przybiera on również przedziwne kształty ortograficzne – „peripsima”, „peripsoma” itd. Ich wykaz znajdziemy w słowniku du Cange’a¹²¹.

Przykłady tu zebrane nie przynoszą szczególnie ciekawego materiału, poza ewentualnie materiałem leksykograficznym. Kilkadziesiąt cytatów *1 Kor 4, 13* oraz miejsc, w których występują omawiane rzeczowniki, nie dają oryginalnych rozwiązań. Dominuje moralno-leksykograficzna tendencja, której ulegają nawet pisarze alegoryzujący, jak św. Ambroży (†397) czy św. Augustyn (†430) i właściwie jedynym naprawdę pięknym fragmentem jest tekst Paulina z Noli, i to parafrazujący homilię Melitona.

* * *

Na koniec należy wyciągnąć przynajmniej ogólne wnioski z zebranego materiału leksykograficznego.

Świadectwa zachowane użycia obydwu rzeczowników są stosunkowo późne, bo pochodzące z III/III w. przed Chr., choć oczywiście ich części składowe były znane wcześniej. Obydwu słów używano dla określenia rzeczy/ludzi podłych, περίψημα natomiast oznaczało również okup. Spotykamy je rzadko, raczej w tekstach ludowych. Prawdopodobnie dzięki przedrostkowi περι- zaczyna się ich używać w słowach związanych z oczyszczeniem i magią, stąd u gramatyków i pisarzy wczesnobizantyńskich spotykamy je dla określenia ofiar, ofiar krwawych, w końcu ofiar ludzkich; w tym znaczeniu najciekawsze jest świadectwo Focjusza (IX w.).

Z drugiej strony starożytne przekłady Nowego Testamentu nie tłumaczą słowa περίψημα, ale je transliterują, natomiast περικαθάσμα tłumaczą jako „purgamentum” (lub słowo podobne). Słowa περίψημα nie rozumieją wytrawni tłumacze, jak św. Hieronim czy Rufin (choć u tego ostatniego znaczenie ofiarne jest niewykluczone). Nie rozumieją słowa περίψημα komentatorzy listów św. Pawła, wśród których znajdujemy ludzi tak wykształconych jak św. Jan Chryzostom czy Teodoret z Cyru, pozostający pod wpływem wyczulonej na problematykę filologiczną szkoły antiocheńskiej. Słowo περικαθάσμα tłumaczą jako „brud”, nigdy jako „ofiary ludzkie”. To zaś znaczenie pojawia się wśród gramatyków i pisarzy szkoły aleksandryjskiej (Orygenes), skłonnej do teologizowania i alegorii. Czyż więc ten rzeczownik περίψημα był istotnie związany z ofiarami ludzkimi, czy też jest to

121 Du Cange, o. c.; L. Diefenbach, *Supplementum Lexici Mediae et Infimae Latinitatis*, Frankfurt 1957, s. 427.

wymysł gramatyków? Czy istotnie używano tych słów w czasach prehistorycznych i wczesnohistorycznych przy składaniu ofiar ludzkich, jeśli pierwsze świadectwa użycia tych słów spotykamy kilka wieków później, i to w innym znaczeniu, których nie rozumieją wielcy styliści IV i V w., a które rozumieją właściwie pisarze wczesnobizantyńscy? Na te pytania nie można dać jednoznacznej odpowiedzi, ale budzą poważne wątpliwości, co do sensu ofiarnego jako podstawowego, pierwotnego.

Trzeba jednak podkreślić, że liczba i powaga świadectw gramatyków nie może być lekceważona. Na podstawie zebranego materiału można stwierdzić, że znaczenie ofiarne jest możliwe, ale jako drugie, wtórne znaczenie tych słów. Wielką zasługą wspomnianych artykułów Haucka i Stählina jest zestawienie podstawowego materiału leksykograficznego, który w tym artykule został uzupełniony, natomiast budzą wątpliwość interpretacja i wnioski zeń wysnute, które idą za daleko.

Na koniec niniejszego artykułu można stwierdzić, że mają rację tłumacze listów św. Pawła, którzy do *1 Kor 4, 13b* nie wprowadzają znaczenia ofiarnego; budzi natomiast wątpliwości wprowadzenie tego znaczenia do innych tekstów, w których te słowa występują.

ΠΕΡΙΚΑΘΑΡΜΑ ΕΤ ΠΕΡΙΨΗΜΑ

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DE L'EXÉGÈSE PATRISTIQUE

RÉSUMÉ

Les deux mots qu'on trouve dans *1 Cor 4, 13b*, hapaxlegomena dans le NT étaient et sont source d'embarras pour les exégètes. Dans l'article on cherche à rassembler, autant que possible, tous les textes où apparaissent ces deux mots, liés ou non liés avec la lettre de st Paul, dans la littérature grecque et latine (les commentaires à la lettre mentionnée), pour découvrir leur vraie sens.

Dans la littérature grecque extrabiblique et extrapatristique, on trouve ces deux mots assez rarement, et cela dans l'époque plutôt tardive. L'auteur analyse leurs éléments soit sous la forme du verbe, soit du nom. On remarque une évolution: du sens „ordure”, „souillure”, au sens religieux „rançon” et en fin „sacrifice” (περίψημα).

Dans la Septante et dans les autres traductions grecques de l'Ancien Testament, ces deux mots également sont rarement employés, mais le sens religieux est nettement souligné: „circoncision” dans le sens littéral et figuré, „purification”, dénomination des dieux payens (comme une chose degoutante), „l'homme vilain”, „rançon” (περίψημα).

Dans la littérature chrétienne les deux mots sont employés en liaison avec le texte de st Paul, mais pas exclusivement. On cite les textes d'Ignace d'Antioche et de Denys d'Alexandrie comme exemples où les mots ont le sens sacrificiel, mais l'analyse prouve que ce sens est possible, mais pas nécessaire. Dans la Question 133 Photius (IX s.) affirme le mot περίψημα serait employé pour désigner les sacrifices d'homme. Mais ce sens est inconnu aux grands exégètes du V s.: st Jérôme ou ceux de l'école d'Antioche, qui ne comprenant pas ces mots, les translitérèrent ou leur donnent une vague explication morale.

A la fin de l'époque par nous étudiée, l'explication de ce fragment de la

lettre de st Paul ressemble plutôt un glossaire qu'une explication théologique.

Il est assez difficile de tirer des certes conclusions et de montrer l'évolution de ces deux mots. Le préfix $\pi\epsilon\rho\iota$ - donne à ces mots un sens magique; le sens sacrificatif, vague chez Origène, apparaît clairement chez les grammaticiens et Photius. En tout cas, même si on ne peut nier le sens sacrificatif, il serait imprudent d'introduire le sens „sacrifice” dans une traduction de la Lettre au Corinthiens de st Paul, mais il semble qu'il faut garder le sens traditionnel: expression du mépris.